

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
доктор історичних наук, професор (Київ)*

БІБЛІОТЕЧНА БІОГРАФІКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ: ДІЯЛЬНІСТЬ ІЛЛІ ВУГМАНА (1890–1929 рр.)

Розглянуто проблеми бібліотечної біографіки в радянському бібліотекознавстві України 20-х років ХХ ст., проаналізовано біографічну інформацію молододослідженого одеського періоду життєвого та творчого шляху Іллі Семеновича Вугмана (1890–1964). Систематизовано та проаналізовано його наукові праці, виявлено незнані сторінки біографії та практичної діяльності, визначено роль у бібліотечній справі України та внесок у становлення вітчизняного бібліотекознавства.

Ключові слова: Вугман Ілля Семенович, бібліотечна біографіка, бібліотекознавство, бібліотечна справа, історія бібліотек, бібліографія.

Light is thrown upon an undiscovered period of life journey and career of Soviet library scientist Iliia Semenovitch Wugman (1890–1964) in Odessa. His scientific works are systematized and analyzed, unknown pages of scientific biography and practice are revealed, his role in Ukrainian library science and contribution to establishment of Soviet library science of our country are determined.

Key words: Iliia Semenovitch Wugman, library science, librarianship, history of libraries, bibliography.

Рассмотрены проблемы библиотечной биографики в советском библиотековедении Украины 20-х лет ХХ в., сделан анализ биографической информации малоизученного одесского периода жизненного и творческого пути Ильи Семеновича Вугмана (1890–1964). Систематизировано и проанализировано его научные работы, выявлено неизвестные страницы биографии и практической деятельности, определена роль в библиотечном деле Украины и вклад в становление отечественного библиотековедения.

Ключевые слова: Вугман Илья Семёнович, библиотечная биографіка, библиотековедение, библиотечное дело, история библиотек, библиография.

Після здобуття Україною незалежності наприкінці ХХ ст. розпочався новий етап розвитку вітчизняної бібліотекознавчої думки. У цей час поряд із іншими тенденціями розвитку

**Ілля Семенович (Симонович) Вугман
(1890–1964)**

* Фото друкується вперше, зберігається в архіві Російської державної бібліотеки, оп. 244, спр. 70, арк. 2.

спостерігається її «олюднення», повернення до наукового обігу імен бібліотекознавців, чий науковий і практичний доробок суттєво збагатив теорію та практику вітчизняного бібліотечного будівництва, сприяв розвитку бібліотечної справи у різні історичні періоди. Упродовж радянської доби через ідеологічні мотиви імена багатьох діячів галузі залишалися малознаними в історії бібліотечної справи. Активізація виявлення персоніологічного складу бібліотечних діячів, вивчення основних подій їхнього життя та діяльності, осмислення та об'єктивне висвітлення внеску до розвитку бібліотечної сфери викликали появу бібліотечної біографіки. Її завдання полягають у пошуку та аналізові різних видів історико-біографічних джерел і біографічної інформації, вивчення особливостей біографічного письма, отримання біографічних знань, відтворення біографій діячів бібліотечної справи, бібліотекознавців, бібліографознавців і бібліографів, а також осіб, професійно пов'язаних із бібліотечною цариною. У цьому контексті певною мірою вже проведені дослідження біографічної інформації окремих представників харківської, київської та львівської бібліотечних шкіл, а також українського зарубіжжя, що збагатило професійну спільноту знаннями про діячів бібліотечної справи. Але цілісне уявлення про персоніологічний склад українського бібліотекознавства можливе лише при комплексному вивченні особливостей наукового та практичного доробку бібліотечних діячів усіх регіонів країни, чия діяльність спрямовувалася на вдосконалення організації роботи як окремих бібліотек, так і бібліотечної справи в цілому, а також розвитку науки про бібліотеку.

У вітчизняному бібліотекознавстві найменше дослідженою залишається біографічна інформація про діячів Півдня України. Виключення становить хіба постать Віри Шенфінкель, відомості щодо якої ввійшли до наукового обігу завдячуючи працям Л. Когана, С. Сільванського, О. Лянсберга, Г. Бородіної та Л.Одинокі¹. Водночас, біографічна інформа-

¹ Див.: Коган, Л. В. К. Шенфинкель [Текст] / Л. Коган // Красный библиотечарь. - 1928. - № 8. - С. 78-79; Сільванський, С. Віра Костянтинівна Шенфінкель [Текст] / С. Сільванський. - К. : Всенарод. б-ка України при Всеукр. Академії наук, 1930. - 11 с. Див. також: Якушів, Т. Пам'яті В. К. Шенфінкель [Текст] / Т. Якушів // Наддніпрян. правда. - 1928. - 28 квіт.; Сільванський, С. Библиотеки Старого Херсона [Текст] / С. Сильванский. - Херсон, 1928; Лянсберг, О. Віра Шенфінкель: сторінки життя, внесок у справу

ція про М. Попруженку, С. Борового, Б. Комарова, О. Тюнеєву, Л. Когана, С. Рубінштейна, О. Дерибаса, І. Вугмана та інших, які плідно працювали над розбудовою бібліотечної справи цього регіону наприкінці ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. і зробили значний внесок у розвиток бібліотекознавства, залишається ще мало вивченою.

Метою даної статті є заповнення суттєвої прогалини в історії вітчизняного бібліотекознавства, бібліотечної справи та бібліотечної біографіки шляхом аналізу біографічних відомостей, наукового та практичного доробку Іллі Семеновича (Симоновича) Вугмана в одеський період його життя та діяльності (1890–1929). Хоча цей знаний фахівець бібліотечної справи був одним із фундаторів радянського бібліотекознавства в Україні, його ім'я й досі залишалося мало знаним на батьківщині.

В історіографії бібліотекознавства СРСР спостерігалися спроби висвітлити життєвий і творчий шлях І. Вугмана. Так, відомий російський бібліотекознавець Ю. Григор'єв, який, імовірно, особисто знав Іллю Семеновича у московський період його діяльності, проаналізував здобутки колишнього директора Одеської державної публічної бібліотеки (далі – ОДПБ), а також уклав бібліографію друкованих і рукописних творів часу його перебування у Москві [19; 20]. Відомості про яскраву особистість, на жаль, майже відсутні у вітчизняних монографіях і наукових статтях, спеціальних та універсальних довідкових виданнях. Певною мірою одеського періоду життя та діяльності І. Вугмана торкається І. Рикун, яка висвітлила окремі невідомі факти та події, що відбувалися впродовж 20-х рр. ХХ ст. у ОДПБ й учасником яких був Ілля Семенович [31]². Водночас, наукова та практична діяльність відомого бі-

каталогізації [Текст] / О. Лянсберг // Бібл. вісн. – 1997. – № 5. – С. 27–29; Віра Костянтинівна Шенфінкель (1867–1928) [Текст] : біобібліогр. покажчик / укл. О. Лянсберг. – Херсон, 1997. – 23 с.; Одинока, Л. Науково-практичний доробок В. К. Шенфінкель [Текст] / Л. Одинока, Г. Бородіна // Архів. та бібл. справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 255–261; Бородіна, Г. Бібліотекар за покликанням : не тільки професія, а й справжня пристрасть [Текст] / Г. Бородіна // Вісн. кн. палати. – 2007. – № 4. – С. 47–49.

² Рикун, І. Э. Время больших ожиданий. И больших разочарований... [Текст] / И. Э Рикун // Мория: альманах. – О., 2010. – № 11. – С. 120–143; Её же. Дело из архива [Текст] / И. Э Рикун // Мир библиографии. – 2010. – № 1. – С. 21–32.

бібліотекознавця одеського періоду залишилися поза увагою дослідників, хоча вона становить значний інтерес для становлення радянського бібліотекознавства в Україні, формування засад, принципів і напрямів розвитку наукової думки впродовж цієї доби. Виявлені нами у архіві Російської державної бібліотеки та Державному архіві Одеської області документи дають змогу уточнити дати життя І. Вугмана, з'ясувати причини, через які він змушений був припинити діяльність в ОДПБ і назавжди залишити Одесу, а також проаналізувати важливий внесок І. Вугмана у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавства України.

Народився Ілля Семенович (Симонович) Вугман, як свідчить він у «Автобіографії», 20 липня (1 серпня) 1890 р. в Одесі [1, арк. 4]. Мати, Анастасія Соломонівна, працювала акушеркою, та померла, коли синові виповнився лише рік. Виховували хлопця батько, Семен (Симон) Євсієвич, фармацевт, який працював у Одеській міській лікарні, був депутатом Одеської міської ради, та бабуся [1, арк. 4]. Початкову освіту Ілля отримав в Одеському міському шестикласному училищі, а середню — в чоловічій Одеській гімназії А. К. Юнгмейстера [1, арк. 29], яку закінчив у 1909 р. із «Золотою медаллю». У наступному році юнака було зараховано до числа студентів математичного відділення фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету, який він успішно закінчив у 1916 р., отримавши спеціальність викладача математики [1, арк. 29]. В одному з біографічних документів Ілля Семенович зазначив, що під час навчання в університеті «зацікавився бібліотечною справою і провадив безоплатну роботу по комплектуванню в громадській бібліотеці» Товариства взаємодопомоги торгівельних агентів і торговців-євреїв Одеси [1, арк. 4]. Описуючи цей самий період життя у споминах, він зізнається: «Бібліотечної справи я, звісно, не знав. Їй ніде тоді не навчали. На щастя, мені трапилася книга «Библиотеки, их организация и техника» Л. Б. Хавкіної. Ця солідна праця, яку я простудіював, що називається, від сторінки до сторінки, підкорила мене, і я проинявся великою повагою до його автора й до самого бібліотекознавства, що згодом стало моєю другою, а пізніше і першою спеціальністю» [19, с. 100]. Після закінчення університету як спеціаліста Іллю Вугмана було направлено до Одеського військово-промислового комітету для роботи з точ-

ними вимірювальними приладами. У 1917/1918 навчальному році він розпочав викладати математику на загальноосвітніх курсах, заснованих В. Голдіним, а згодом продовжив педагогічну діяльність в Одеській торговельній школі та Одеському єврейському громадському комерційному училищі, де також здійснював керівництво бібліотекою цього закладу. У цей час він уже був членом Одеського бібліотечного товариства.

Коли у 1919 р. педагогами міста був заснований «первинний осередок майбутньої групи радянських вчителів» [28, с. 92] задля створення нової єдиної трудової школи, то одним із ініціаторів і найактивнішим членом цього товариства став І. Вугман. Згодом, у 1920 р., коли в Одесі була встановлена радянська влада, групою вчителів міста його було висунуто на завідування Бібліотечною секцією губернського відділу народної освіти [28, с. 92]. Ілля Семенович розширив коло своєї організаційно-бібліотечної діяльності та став інструктором із утворення бібліотек при Політичному управлінні морських сил Чорного й Азовського морів.

Того самого року він перейшов на роботу до ОДПБ, найпершої установи подібного типу на українських землях, що мала майже столітню історію, докладно висвітлену у історичному нарисі одного з багаторічних її бібліотекарів, відомого історика та філолога, професора М. Попруженка [30]. За час роботи у цьому закладі, як свідчить копія «Довідки» від 11 червня 1929 р., підписана тимчасово виконуючим функції директора ОДПБ Я. Берманом [1, арк. 28], І. Вугман пройшов у цій установі шлях від бібліотекаря до директора бібліотеки. У документі зазначено, що він перебував на службі в Одеській державній публічній бібліотеці з 1 травня 1920 р. по 2 квітня 1929 р. та обіймав наступні посади: «з 1 травня 1920 по 2 листопада 1920 р. — бібліотекаря, спершу по читальному залу, пізніше по каталогізації; з 2 листопада 1920 по 10 травня 1922 р. — бібліотекаря, завідувача фізико-математичним відділом; з 10 травня 1922 по 10 грудня 1923 р. — помічник директора, та зав. відділом каталогізації; з 10 грудня 1923 по 14 квітня 1924 р. — тимчасово виконуючий обов'язки директора; з 14 квітня 1924 по 2 квітня 1929 р. — директор бібліотеки. Від посади директора Одеської Державної Публічної Бібліотеки тов. Вугмана було звільнено УПРнаукою НКП УССР (протокол № 133 від 22.IV-29 р.), згідно його власного прохання» [1,

арк. 28]. В інших джерелах закінчення його перебування на посаді директора ОДПБ датується червнем 1929 р. [27, с.157].

За час роботи в ОДПБ І. Вугман не лише удосконалив свої знання та уміння в бібліотечно-бібліографічній сфері, а й став одним із провідних бібліотекознавців і бібліотечних діячів України, авторитетною постаттю серед фахівців радянського часу. У перші роки радянської влади праця у бібліотеці вимагала чималих зусиль і професійних знань для перебудови й організації різних напрямів її роботи. Свою кваліфікацію І. Вугман підвищував шляхом участі у роботі професійних нарад, конференцій і з'їздів. Так, у 1924 р. виступив на Першій всеукраїнській нараді працівників книги, що відбулась у Харкові, з доповіддю «Об'єднання діяльності державних академічних і публічних бібліотек і бібліографічних установ». З 2 по 8 грудня цього самого року І. Вугман разом із Б. Боровичем, М. Іванченком, С. Постернаком, Я. Степенком та іншими українськими діячами книги взяв участь у роботі Першого всеросійського бібліографічного з'їзду. При обговоренні актуальних питань каталографії щодо запровадження англо-американської системи, яку пропагували співробітники Російської книжкової палати, він висловив сумнів щодо можливостей застосування одних і тих самих міжнародних правил бібліографічного опису в Європі, Китаї та Індії. Він вважав необхідним здійснення координації бібліографічної роботи в країні для чого запропонував створити Національну бібліотеку РСРС, яка, поруч із іншими, виконувала б також ці функції. Його турбувала проблема правильного бібліографічного оформлення титульного аркуша, яку також активно обговорювали на згаданому зібранні³.

Наприкінці 1924 р. І. Вугман, разом із українськими бібліологами С. Постернаком, Д. Баликою та Б. Боровичем був учасником Першої конференції наукових бібліотек РСФСР у Москві з правом вирішального голосу. Беручи участь у обговоренні доповіді Л. Хавкіної «Підготовка наукових бібліотечарів», він запропонував випускати друком лекції викладачів Вищих курсів бібліотекознавства, що діяли при Російській публічній бібліотеці в Ленінграді, з метою використання цих матеріалів при підготовці та перепідготовці працівників нау-

³ Див.: Труды Первого Всероссийского библиографического съезда в Москве 2-8 декабря 1924 года [Текст]. – М., 1926. – С. 108, 124, 191.

кових бібліотек у різних регіонах країни [34, с. 116]. Це засвідчує, яке важливе значення надавав Ілля Семенович фаховим знанням бібліотекарів, як прагнув підвищення їхнього професійного рівня за допомогою різного роду курсів, семінарів тощо [23, с. 220]. Його намагання привернути увагу до необхідності вивчення передових бібліотечних технологій розвинутих країн і прогресивних методів організації бібліотечного будівництва засвідчує, зокрема, порушена ним проблема необхідності організації спеціальних закордонних відряджень бібліотекарів задля підвищення їхньої кваліфікації, вивчення досвіду бібліотечної діяльності у різних країнах світу, що сприяло б використанню нових знань для організації вітчизняної бібліотечної справи [34, с. 116].

Висловився І. Вугман також щодо законодавчого забезпечення бібліотек обов'язковим примірником, зазначивши, що в Україні розроблене положення про місцевий обов'язковий примірник творів друку [34, с. 116]. Такий підхід вказує на розуміння ним важливості збирання та зберігання повних комплектів місцевих видань, а також проведення бібліотекою краєзнавчої роботи. А той факт, що Ілля Семенович підтримував положення про надання права обласним бібліотекам на отримання союзного обов'язкового примірника, засвідчує його розуміння значення повноти комплектування книжкового фонду цих установ [34, с. 116]. Беручи участь у дискусії щодо наявності у наукових бібліотеках систематичного чи предметного каталогів, І. Вугман висловився за необхідність мати обидва каталоги для повнішого задоволення інформаційних потреб читачів [34, с. 187].

На конференції радянські бібліотекознавці обговорювали нові ідейно-теоретичні засади бібліотечного будівництва країни, розробляючи основоположний принцип партійності. І. Вугман належав до науковців, які вважали неприйнятним застосування принципу партійності щодо бібліотечної техніки, включаючи класифікацію літератури, про що він вилловився на цьому форумі, а також зазначив, що організація каталогів наукових бібліотек не може переслідувати виховну, педагогічну, агітаційну або філософську мету. Їхня ціль полягає у тому, щоб дати науковому співробітникові потрібну йому книгу [34, с. 187]. Таке формулювання думки засвідчує заперечення І. Вугманом насадженого в країні партійно-

радянського підходу до організації роботи наукових бібліотек і вказує на його негативне ставлення до визначення в такий спосіб соціального призначення цих закладів.

Згодом І. Вугман брав участь у роботі Першої конференції наукових бібліотек УСРР (грудень 1925 р.), де знайшли своє продовження дискусії з окремих актуальних питань. Зокрема, при обговоренні проблеми запровадження предметного каталогу, який, за спірною думкою його пропагандистів на першій конференції наукових бібліотек РСФСР, повинен був витиснути систематичний каталог [34, с. 164–179], І. Вугман пристав на бік тих, хто вважав необхідним удосконалити ведення цього каталогу, поліпшувати методику, яка знаходилась у стані спроб і шукань [4, с. 120]. Із його ініціативи в ОДПБ від 1926 р. розпочалася робота над укладанням предметного каталогу з метою якнайповнішого розкриття фондів бібліотеки для читачів. До того часу єдиним доступним путівником по фондах бібліотеки був друкований каталог, що не охоплював відомості про весь книжковий фонд. Тому, після створення предметного каталогу, докорінно поліпшилася довідково-інформаційна робота, що сприяло збільшенню кількості відвідувань бібліотеки та книговидач. Цей каталог і сьогодні існує у ОННБ і належить до числа найстаріших не лише в Україні, а й серед бібліотек колишнього СРСР [8].

Зрозумілою була увага, яку звертали діячі бібліотечної справи на пошук нових методів роботи наукових бібліотек, нових форм діяльності, визначенню їхніх завдань і соціального призначення у соціалістичному суспільстві, відмінних від тих, що вони виконували до перемоги радянської влади. На сторінках спеціальних видань, бібліотечних і бібліографічних з'їздах і конференціях, що відбувалися в першій половині 20-х рр. в Україні та СРСР, ці питання підлягали поглибленому обговоренню. Зокрема, на Другій Всеросійській конференції наукових бібліотек І. Вугман, разом із українськими бібліологами С. Постернаком і Б. Боровичем входив до складу утвореного при Російській публічній бібліотеці у Ленінграді організаційного бюро по її скликанню, а також із Д. Балакою, М. Годкевичем, В. Козловським та С. Рубінштейном брав активну участь у обговоренні актуальних проблем нового бібліотечного будівництва, порушених на цьому форумі (грудень 1926) .

Серед першочергових завдань наукових бібліотек І. Вугман вбачав «постановку їх на рівень сучасного бібліотечного знання» [33, с. 54], маючи на увазі запровадження сучасних технологій в організацію роботи установ, а також належну підготовку для них бібліотечних кадрів. Він підтримував ідею необхідності кооперування роботи наукових бібліотек із іншими бібліотеками з метою кращого задоволення інформаційних потреб читачів. Відзначаючи державний характер бібліотечної справи, в той же час вважав за доцільне утворення бібліотечних громадських організацій, зокрема, асоціації бібліотек або окремого наукового товариства, оскільки, на його думку, асоціація бібліотекарів чи працівників бібліотек швидше стосувалася профспілок [34, с. 55]. Що ж до захисту прав бібліотечних працівників, то І. Вугман пропонував увести до резолюції конференції рішення про організацію Секції бібліотечних працівників у складі Спілки працівників освіти. Він поставив питання про запровадження наукової організації праці та необхідність ґрунтовного вивчення норм часу для кожного виду робіт у наукових бібліотеках. Щодо наявності каталогів у цих установах, то вважав необхідним мати «абетковий та систематичний — для внутрішнього використання та предметний — для читачів».

При обговоренні соціальних функцій наукових бібліотек І. Вугман був серед тих бібліотекознавців, які заперечували необхідність виконання науковими бібліотеками політико-просвітніх і виховних функцій, оскільки вважав, що зв'язок наукової бібліотеки з політико-просвітньою роботою — це «з'язок неправильний, штучний, шитий білими нитками», а лозунг «Науку — в маси» — так само принципово невірний, бо «якщо ми станемо всерйоз говорити про рух науки в маси, то ми можемо зробити тільки одно: понизити науку до мас». Завданням же наукових бібліотек Ілля Семенович вважав «підняття маси до науки, а не навпаки» й тому наукові бібліотеки, на його думку, повинні обслуговувати наукових працівників і тих, хто прагне наукових знань, готується стати науковцями [33, с. 161–162]. Визнаючи положення радянських теоретиків бібліотечної справи, що всяка просвіта є просвітою політичною, І. Вугман наголошував, що воно притаманне «політично-світницьким», а не науковим бібліотекам. Натомість, інші бібліотекознавці доводили, що в радянському союзі немає різ-

кої межі між громадською й академічною бібліотекою та що вони «обидві присвячені політпросвітницькій роботі і повинні бути, і не можуть не бути політичними» [33, с. 160].

Торкаючись термінологічних проблем у бібліотекознавстві, І. Вугман вважав недоцільним протиставляти поняття наукової та публічної бібліотеки (ймовірно тому, що публічними називалися окремі наукові бібліотеки СРСР, зокрема й ОДПБ), але провадив розмежування між поняттями академічної та наукової бібліотеки.

Від 1921 по 1923 р. І. Вугман за сумісництвом виконував обов'язки уповноваженого Української книжкової палати по Одеській (Миколаївській) губернії [1, арк. 50]. Ця установа була органом НКО з державної бібліографії та статистики друку в УСРР, а також одним із основних відділів Укрголовліту та проводила реєстрацію всіх творів друку, що виходили на території України, а також (разом із Центральним статистичним управлінням) здійснювала статистичний облік їх виробництва та розповсюдження.

Ілля Семенович упродовж 1923–1927 рр. брав активну участь у роботі громадської професійної організації – Одеського бібліотечного об'єднання [1, арк. 50], де був членом президії. Об'єднання, до якого входили представники від багатьох книгозбірень міста, здійснювало координацію діяльності бібліотек регіону. Працівники об'єднання проводили як загальноміські та губернські (після розформування губерній – окружні) бібліотечні конференції, де вирішувалися проблеми підвищення загального розвитку та професійного рівня бібліотекарів, їхньої самоосвіти, так і різноманітні тематичні книжкові виставки, організовували мандрівні бібліотеки та надавали методичне забезпечення бібліотекам регіону [24, с. 59]. Члени об'єднання укладали тематичні та предметні каталоги, які у друкованому вигляді поширювали серед сільських бібліотек із метою надання допомоги у їх комплектуванні. Також у Одеському бібліотечному об'єднанні здійснювалися наукові дослідження щодо вивчення читачів – робітників, службовців та інтелігенції, селян, комсомольців, жінок, а також ролі книги як джерела знань, особливостей бібліотечної роботи з дітьми. Силами бібліотечного об'єднання був навіть укладений «Російсько-український словник бібліотечної термінології», що містив більше тисячі спеціальних термінів

[24, с. 61]. Фактично одеське бібліотечне об'єднання здійснювало методичне керівництво бібліотеками регіону, надаючи практичну допомогу книгозбірням губернії, провадячи дослідницьку роботу в галузі бібліотекознавства, організовуючи спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації працівників бібліотек. Отже, І. Вугман своєю участю в роботі Одеського бібліотечного об'єднання сприяв удосконаленню організації, змісту, форм і напрямів методичного керівництва бібліотеками, а також діяльності громадських професійних організацій. Його цікавила організаційна структура та функції бібліотечних об'єднань, але, оскільки їх правовий статусу ще не був чітко визначеними, на сторінках спеціальної преси періодично відбувалися відповідні дискусії щодо цієї проблеми. Ілля Семенович взяв участь в одній із них, заперечуючи функціонування бібліотечних об'єднань при політпросвітах чи центральних бібліотеках, і відстоюючи позицію, що вони повинні існувати при спілці просвітніх працівників, які можуть визначити «реальні особливості бібліотечного виробництва, бібліотечного «буття» а звідси уже й бібліотечної «свідомості» [11, с. 58]. На його думку, об'єднання бібліотечних працівників повинні бути виключно організаціями професійними, оскільки відкрите професійне «самовизначення» бібліотечних працівників сприятиме посиленню їхньої загально фахової активності [11, с. 58]. Прагнучи подолати замкнутість бібліотечних об'єднань, І. Вугман запропонував утворити асоціацію бібліотек як добровільну організацію, спілку бібліотек, незалежну від їхньої відомчої приналежності, головною метою якої могло б стати колективне вирішення питань і завдань, спільних для всіх бібліотек. Необхідність створення саме асоціації бібліотек, а не бібліотекарів, він аргументував тим, що бібліотека є юридичною особою, розпорядником певних кредитів, а проведення будь яких заходів потребує коштів. Цікавою була його ідея про утворення Публічною бібліотекою ім. В. І. Леніна сумісно з Російською публічною бібліотекою та іншими великими й активними бібліотеками Всесоюзної асоціації радянських бібліотек для об'єднання асоціацій країни [11, с. 59]. Це сприяло б здійсненню демократичних перетворень у керівництві радянською бібліотечною справою, тим більше, що існував певний досвід діяльності асоціацій бібліотечних працівників у Москві, Ленінграді, Києві та Смоленську. З

іншого боку їх широке розповсюдження викликало побоювання, що громадські об'єднання зможуть замінити «керівні організації» бібліотечною справою [26, с. 26]. Саме це, зрештою, стало однією з причин відсутності мережі асоціацій радянських бібліотекарів чи бібліотек, традиційно існуючих громадських об'єднань у розвинених державах світу. Отже, пропозиція І. Вугмана вступала у протиріччя з тенденцією авторитарних методів керівництва бібліотечною справою в СРСР, що унеможливлювало існування будь-яких демократичних структур управління галуззю в Україні, зокрема й бібліотечних асоціацій.

Важливим було також прагнення І. Вугмана до розвитку міжнародних бібліотечних зв'язків, мотивоване значною мірою тим, що бібліотека, якою він керував, мала давні постійні контакти з найбільшими бібліотеками не лише Західної Європи, а й Північної та Південної Америки, Азії та Австралії [13], що сприяло усвідомленню необхідності підтримки та розвитку існуючих професійних контактів, запровадження до вітчизняної практики кращих надбань світового досвіду, а також потребі постійного поповнення книжкового фонду зарубіжними виданнями, незважаючи навіть на нестабільність політичного та соціально-економічного розвитку радянської України, що перешкождали їй міжнародним бібліотечно-бібліографічним зв'язкам. Участь у всесвітньому бібліотечному конгресі, що мав відбутися влітку 1926 р. у Філадельфії, могла б сприяти професійному спілкуванню між українськими фахівцями та їх зарубіжними колегами. Тому, ймовірно, в одній із додаткових резолюцій Першої конференції наукових бібліотек УСРР «Про делегацію на всесвітній бібліотечний конгрес» йшлося про те, що конче необхідно послати від наукових бібліотек УСРР делегацію на цей форум із метою використання всесвітнього досвіду бібліотечного будівництва, ознайомлення бібліотечної спільноти з напрямками діяльності наукових бібліотек республіки та установами особистих контактів між бібліотечними працівниками України та світу [4, с. 170]. Зважаючи на цю резолюцію конференції, в роботі якої І. Вугман брав участь, він насмілився звернутися наприкінці січня того самого року до Головополітосвіти України з листом із позначкою «таємно», в якому йшлося про бажання поїхати на форум і можливість отримання персонального за-

прошення для участі у цьому заході: «Одеська публічна бібліотека, що мала десятки років зносини з американськими бібліотеками, могла б одержати таке запрошення, коли б задалегідь зробила для цього деякі кроки. З огляду на зазначене прошу дати Бібліотеці провідні вказівки про те, чи буде політично бажане одержання вищезазначеного запрошення й прийняття участі ... в конгресі» [22, спр. 3, арк. 1]. Отже, резолюція професійної конференції не мала жодного значення у порівнянні з політичним підґрунтям щодо участі українських фахівців у міжнародному бібліотечному зібранні.

Американська бібліотечна асоціація надіслала І. Вугману як знайомому бібліотекознавцю України та директорові ОДПБ, що мала давні контакти з іноземними бібліотечними установами, особисте запрошення, а також праці цього форуму, оскільки він через політичні перешкоди не зміг взяти участі у його роботі, а лише висловив подяку американським бібліотекарям. Зокрема, в одній із своїх праць Ілля Семенович зазначив: «Складаю щиру подяку Американській Бібліотечній Асоціації за запросини на конференцію 1926 р. в Філадельфію, на якій, на жаль, мені не пощастило бути, та за присилку трудів тої Конференції» [18. с. 3]. Не зважаючи на резолюцію Першої конференції наукових бібліотек УСРР, від України не лише не було послано делегацію для участі у роботі професійного зібрання, присвяченого 50-річному ювілею Американської бібліотечної асоціації, що відіграла суттєву роль у перетворенні американських бібліотек на передові культурні центри та сприяла розвиткові бібліотечної справи та освіти в США, але жодний представник від українських бібліотек не виїхав до Філадельфії. На цій конференції СРСР представляла директор Інституту бібліотекознавства Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, відомий бібліотекознавець Л. Хавкіна, яка у доповіді на пленарному засіданні з'їзду висловила думку про необхідність розвитку міжнародної бібліотечної кооперації, налагодження контактів між бібліотекарями молодшої радянської держави та професійними об'єднаннями світу [7]. Поряд із політичним резонансом поїздка Л. Хавкіної на бібліотечний конгрес мала практичні наслідки: обговорювалися пропозиції щодо приїзду в країну бібліотечних діячів Європи та США, бібліотека Конгресу подарувала Інституту бібліотекознавства взірцевий каталог, який було показано на

виставці «Американські бібліотеки», з-за кордону надходили друковані видання для бібліотек тощо [7]. Можна лише пошкодувати, що І. Вугманові, який мав персональне запрошення на конгрес, не пощастило представити українські бібліотеки за кордоном, зважаючи, що крім професійних знань він володів англійською, німецькою та французькою мовами [1, арк. 3]. Радянські перетворення в Україні не сприяли укріпленню міжнародних бібліотечних контактів і зв'язків, вивченню світового досвіду організації бібліотечної справи, що призводило до ізоляції та відходу від цивілізаційного розвитку вітчизняного бібліотекознавства.

Не зважаючи на перешкоди щодо особистого опанування міжнародного бібліотечного досвіду, а, можливо, всупереч цим перешкодам, І. Вугман одним із перших бібліотекознавців України розпочав вивчати бібліотечний досвід зарубіжних країн. Його увагу привернула бібліотечна справа Китаю, ймовірно, це було пов'язане з тим, що після перемоги Сінхайської революції, яка скинула маньчжурську династію, внаслідок чого закінчилась імперська форма правління в Китаї та було проголошено Китайську республіку (1912), бібліотечна справа у цій країні розвивалася помітно швидкими темпами. Ілля Семенович підготував доповідь «Книга та бібліотека в старому та новому Китаї», яку виголосив на об'єднаному засіданні Науково-дослідної комісії ОДПБ та Одеського відділу всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Текст доповіді пізніше кілька разів було видано друком [18] і слід зазначити, що ця робота була і досі залишається поодиноким з проблем китайської бібліотечної справи в українському бібліотекознавстві. На жаль, наукові заслуги І. Вугмана щодо вивчення бібліотечної справи Китаю не набули поширення у середовищі навіть найерудованіших фахівців у галузі зарубіжного бібліотекознавства. Водночас, ця розвідка є актуальною у контексті вивчення історії закордонного бібліотечного досвіду вітчизняними фахівцями, історіографії бібліотекознавства світу.

Основу дослідження становить аналіз праць китайського знавця бібліотечної справи доктора Т. Ч. Таї, який особисто надіслав їх І. Вугману для ознайомлення радянського читача з історією книжкової та бібліотечної справи однієї із найдавніших країн світу. Крім цих видань було використано

но також роботи інших китайських фахівців, що дало змогу дослідникові проаналізувати історію китайської писемності, книжкової та бібліотечної справи, умови виникнення бібліотек і бібліотечної професії у цій країні. Та особливу увагу було приділено проблемам бібліотечного будівництва нового Китаю. І. Вугман дослідив існуючу мережу бібліотек, виявив основні типи книгозбірень та їхні функції, зазначивши, що найпоширенішими серед них стали публічні бібліотеки, а також вільні публічні бібліотеки, яких не існувало до 1912 р. (зокрема, була створена Національна державна бібліотека в Пекіні), пересувні, бібліотеки громадських організацій, спеціальні бібліотеки установ і підприємств, а також бібліотеки вищих шкіл країни. Прагнучи виявити причини активного бібліотечного руху після утворення Китайської республіки, І. Вугман дійшов висновку, що цьому значною мірою сприяли соціально-політичні умови, розуміння урядом республіки, що успіх політичних реформ значною мірою залежав від піднесення загальнокультурного рівня народу, «від його прилучення до нової європеїсько-американської науки й техніки, від революціонування думки китайської інтелігенції» [18, с. 7]. Проаналізувавши одну з виданих Міністерством народної освіти Китаю коротку постанову, якою визначалися основні напрями бібліотечного будівництва країни, І. Вугман наголосив, що розвиткові бібліотечної справи значною мірою сприяла обізнаність китайських бібліотекарів із кращим світовим досвідом організації бібліотечної справи, який фахівці вивчали у США: «китайці в своєму новому бібліотечному будівництві з самого початку правильної вхопили тропи: замість самостійно відкривати вже відкриту Америку, замість кустарництва вони майже негайно після революції відрядили багатьох своїх уже досвідчених бібліотечних робітників на досить довгий час — на рік, на два — до Сполучених Штатів, в яких бібліотечна справа стоїть вище, ніж хоч-би де» [18, с. 12]. Зразково поставлена бібліотечна освіта у США сприяла активізації не лише американського, а й світового бібліотечного руху. Після повернення на батьківщину ці фахівці пристосовували отримані знання до національних особливостей, що, на думку І. Вугмана, сприяло удосконаленню бібліотечного будівництва країни. Крім цього у Китаї було організовано належну університетську підготовку кадрів для роботи у біб-

ліотеках. «...погляд на бібліотекаря як на фахівця, погляд на бібліотечну працю як таку, що вимагає серйозного, спеціального навчання, а не таку, що її може переводити кожна хоч трошки освічена людина — був другим моментом, який забезпечував Китаєві швидкий і успішний розвиток його бібліотек» [18, с. 12] — робить висновок І. Вугман, і в цьому відображене його позитивне відношення до належного професійного рівня бібліотекаря, а також присутнє критичне ставлення щодо організації підготовки радянських бібліотечних кадрів. Також дослідник акцентував увагу на важливості розвитку громадських професійних організацій, зазначаючи, що китайські бібліотекарі, будучи учнями американців, засвоїли від своїх учителів дух кооперації та співробітництва, утворили бібліотечні об'єднання, провели всекитайський бібліотечний з'їзд та утворили Всекитайську бібліотечну асоціацію у Пекіні, що об'єднала місцеві асоціації в одне гармонійне ціле. Важливими чинниками успішного розвитку китайської бібліотечної справи було також налагодження видавничої справи, розвиток благодійності, коли китайська буржуазія «дуже добре перейняла від американської погляд на бібліотеку як могутнє знаряддя освіти, як на знаряддя впливу на маси» [18, с. 13] і тому надавала значні пожертви на відкриття нових бібліотек. Думається, що не випадково І. Вугмана цікавила бібліотечна справа Китаю, де нещодавно перемогла революція та розпочалося бібліотечне будівництво молодій країні на нових засадах, оскільки подібні процеси спостерігались у радянському союзі, до складу якого ввійшла Україна. Саме тому І. Вугман, характеризуючи успіхи у розвитку бібліотечної справи Китайської республіки, виявляючи фактори швидкого поступу галузі, прагнув довести фахівцям в Україні, що без запровадження позитивного досвіду найрозвиненіших країн, без використання демократичних засад і належної фахової освіти та фінансової підтримки важко сподіватися на успіхи бібліотечного будівництва. Внаслідок порівняльного аналізу розвитку бібліотечної справи двох молодих держав — Китаю та СРСР — ставала очевидною специфіка бібліотечної справи кожної з цих великих країн світу: тієї, де в основу бібліотечного будівництва активно впроваджували позитивний досвід розвинених держав, та країни, що йшла «своїм шляхом», протиставляючи соціалістичну організацію бібліотечної

справи буржуазній, заново формулюючи основні положення бібліотечної теорії та практики. Застосовування історико-компаративного аспекту дало змогу І. Вугманові виявити міжнародні зв'язки китайських бібліотекарів, напрями підготовки та перепідготовки бібліотечних кадрів, орієнтацію на прогресивні моделі, що віддзеркалювали світовий досвід бібліотечної справи.

Важливим є внесок І. Вугмана також у вивчення історії бібліотечної справи України та окремих бібліотек, а його праці, присвячені аналізу роботи бібліотеки Київського університету, Київської публічної бібліотеки та Всенародної бібліотеки України, а також ОДПБ є цікавими сторінками вітчизняного бібліотечного будівництва 20-х рр. ХХ ст. Так, характеризуючи роботу бібліотеки Київського університету у 1922 р., він висловив критичні зауваження щодо ведення інвентарної книги обліку «одного із найважливіших інструментів бібліотечної техніки, дзеркала росту бібліотеки і її наявності» [12, с. 26], а також звернув увагу на незвичайну форму систематичного каталогу, присутність у штаті багатьох «старих бібліотечних працівників, що застигли у своїх прийомах та навичках й, ймовірно, байдужих, якщо не ворожих до усіляких нововведень» [12, с. 26], відсутність колегіальності в управлінні бібліотекою, а також недостатні контакти з книжковими видавництвами Москви та Петрограду [12, с. 26]. Як позитивне відзначив наявність читального залу для публіки, а також побудову нового приміщення. Щодо Київської публічної бібліотеки, то її відвідини справили сумне враження, про що І. Вугман писав: «Я вважав би час, витрачений на оглядини Київської Публічної Бібліотеки, марним, якби не одна невелика деталь» [12, с. 26], якою виявилася дошка, де містилась інформація про видачу періодичних видань, переважно газет, чому ОДПБ як наукова установа не приділяла окремої уваги. Водночас, побачене навело І. Вугмана на думку про необхідність уважного ставлення до читачів газет як потенційних постійних відвідувачів бібліотеки. Ознайомлення з роботою Всенародної бібліотеки України того самого року дало йому змогу зазначити, що «життя перетворює велику бібліотеку в особливого роду фабрику, і виникає питання про запровадження наукової організації праці» [12, с. 28]. Іллю Семеновича зацікавило запроваджене нормування, а

також діяльність кабінету статистики, ведення хроніки біжучої праці у бібліотеці тощо. Найважливішим у роботі наукових бібліотек, на його думку, повинна була стати найбільша продуктивність праці при найвищій якості та найменших затратах. Він вважав за можливе використання досвіду організації роботи Всенародної бібліотеки України при проведенні реорганізації ОДПУ, зокрема, введення в основні напрями її діяльності наукову організацію праці, що сприяло б значним позитивним наслідкам.

Особливо серед історичних досліджень слід відзначити роботу «95 років життя та діяльності Одеської Державної Публічної бібліотеки (1830–1925)» [17], написану І. Вугманом із великою любов'ю та пошаною до історичних подій і особистостей, які в різні часи працювали у цьому закладі або співпрацювали з ним. Привертає увагу назва його дослідження, в якій автор уподібнює бібліотеку живій істоті та саме так викладає її історію. Спираючись на працю «Одесская городская Публичная библиотека. 1830–1910» М. Попруженка⁴, І. Вугман подає свою інтерпретацію історичних подій і фактів, наголошуючи, що ініціатива створення цього закладу належить Льовшину Олексію Іраклевичу⁵, тим самим нага-

⁴ **Попруженко Михайло Григорович** (25.07.1866, Одеса – 30.03.1944, Софія, Болгарія) – історик і філолог-славист. Закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету. Спеціалізувався по кафедрі слов'янської філології, був залишений при університеті для підготовки до професорського звання. До 1891 викладав російську мову в Одеському комерційному училищі, після складання магістерських іспитів – приват-доцент Новоросійського університету. З 1896 по 1920 одночасно завідував Публічною бібліотекою в Одесі. Упродовж кількох років – секретар Одеського товариства історії та старожитностей. 1894 захистив в Одесі магістерську дисертацію, 1899 у Харкові – докторську. З 1908 – екстраординарний, із 1910 – ординарний, із 1916 – заслужений професор Новоросійського університету по кафедрі слов'янської філології. На початку 1920 – емігрував до Болгарії. 1920–1941 – професор історії російської літератури історико-філологічного факультету Софійського університету. 1939 – Почесний доктор Софійського університету, 1923 – член-кореспондент, 1941 – академік Болгарської Академії наук. Із 1928 – дійсний член Болгарського археологічного інституту, з 1934 – Македонського наукового інституту у Празі.

⁵ **Льовшин Олексій Іраклевич** [1798 ?1799 (?) с. Пожилино, Єфремівський повіт, Тульська губ.(?) – 16(28).ІХ.1879, с. Хомутовка Дмитріївський повіт, Курска губ.] – російський письменник, учений, громадський і державний діяч, один із теоретиків реформи по звільненню селян. Почесний член АН (із 1856), член Географічного (з 1827) і Азіатського (з 1828) това-

давши сучасникам про людину, незаслужено забуту істориками бібліотечної справи. На справедливу думку І. Вугмана, ця особистість, зважаючи на внесок у розвиток бібліотечної справи, справді заслуговує на те, щоб було «присвоєно йому почесне ім'я основоположника російських провінційних і громадських бібліотек» [17, с. 6]. Оскільки Одеська публічна бібліотека засновувалася на українських землях, які на той час входили до складу Російської імперії, то О. Льовщина слід також вважати засновником українських громадських і публічних бібліотек Півдня України. Характеризуючи діяльність першого бібліотекаря Одеської публічної бібліотеки Анатолія-Франциска Спада, І. Вугман зауважив, що він, окрім недосконалого володіння російською мовою ще й «абсолютно не мав тих особистісних якостей, що необхідні всякому бібліотекарю — працездатності, систематичності, любові до

риств у Парижі, один із засновників Російського географічного товариства (1845). Освіту отримав у Харківському університеті, по закінченні якого зі ступенем міістра вступив на службу до колеґії іноземних справ (1818) і був зарахований до Азійського департаменту. Перша книга «Письма из Малороссии» (Х., 1816) містила матеріали про побут і культуру українського народу. Під час служби у Оренбургській прикордонній комісії (1820–22) зібрав відомості про яцьких козаків, казахів, киргизів, які пізніше опублікував. У 1823, на прохання новоросійського генерал-губернатора графа М. С. Воронцова, був призначений на посаду секретаря. Брав участь у заснуванні газети «Одесский вестник», виданні «Одесского альманаха», утворенні Одеської публічної бібліотеки. Звернувся листовно до М. С. Воронцова з пропозицією про відкриття міської громадської бібліотеки, безоплатної та відкритої для всіх. Як Новоросійський і Бесарабський генерал-губернатор М. Воронцов звернувся із відповідним поданням до міністра внутрішніх справ і отримав указ від 13 січня 1829 р. за підписом Миколи I, згідно якого дозволялося відкриття в Одесі публічної бібліотеки. Ще до отримання документа А. І. Льовшин здійснював попередні заходи для відкриття книгозбірні. Згодом, як одеський градоначальник (1831–37) продовжував опікуватися справою бібліотеки. Ініціатива Льовщина, як зауважив І. Вугман, сприяла розвитку провінційного бібліотечного руху. 1838 р. призначений Іркутським губернатором, але за станом здоров'я залишився у С-Петербурзі. 1844 р. був призначений керуючим 3-го департаменту міністерства державного майна, 1855 — сенатором і помічником міністра внутрішніх справ. Звільнений за проханням 1859. Здійснив переклади казахських народних ліричних пісень. О. С. Пушкин цінував його праці, сприяв публікації статей про казахів і киргизів у «Московском вестнике» (1827). Книгу «Прогулки русского в Помпеи» (1843) В. Г. Белінський відніс до «оригинальных сочинений учено-беллетристического содержания» (Полн. собр. соч., т. 8, 1955, с. 93). У мемуарному нарисі «Достопамятные минуты в моей жизни» (1860–68, «Русский архив», 1885, кн. 2, № 8) йдеться про його участь як товариша міністра внутрішніх справ Російської імперії у підготовці реформи 1861 р.

порядку...», а також не залишив ніякої документації про діяльність бібліотеки, що не могло пройти поза увагу дослідника [17, с. 6]. Аналізуючи його діяльність, І. Вугман висловив погляди на якості та уміння, необхідні бібліотекареві, наголосивши тим самим особливі властивості бібліотечної професії. На щастя, вважав І. Вугман, на час роботи А. Спада в бібліотеці, О. Льовшин обіймав посаду Одеського градоначальника (з 1831 по 1837 р.) і постійно опікувався своїм дітищем, особливо формуванням книжкового фонду. Так, у 1834 р. він видав наказ про обов'язкове надсилання до книгозбірні двох примірників кожного видання міської друкарні. На справедливу думку І. Вугмана, О. Льовшину належить ідея запровадження місцевого обов'язкового примірника творів друку, необхідного як для отримання повної інформації про регіональну друківну продукцію, так і для вичерпного комплектування книжкового фонду та здійснення краєзнавчої роботи бібліотеки. Отже, багатогранні здібності О. Льовшина сприяли також поширенню у бібліотечній справі України першої половини ХІХ ст. новаторських ідей, спрямованих як на утворення публічних і народних книгозбірень, так і на пошук джерел комплектування їх універсального книжкового фонду.

І. Вугман із належною пошаною проаналізував у хронологічній послідовності діяльність наступних бібліотекарів ОДПБ, чим розширив персонілогічний ряд фахівців різних галузей знань, які сприяли розвитку бібліотеки й удосконаливали організацію її роботи. Зокрема, характеризуючи внесок професора Ришельєвського ліцею по кафедрі російської історії та статистики Миколи Никифоровича Мурзакевича у розвиток книгозбірні у 1843–1853 рр., він зазначав, що бібліотекар розглядав цю книгозбірню як центральну для всього Новоросійського краю і тому ретельно збирав рідкісні та цінні видання, пов'язані з його історією, сприяючи значному поповненню фондів, збільшенню кількості читачів і розширенню штату співробітників [17, с. 7]. Так само, не зважаючи на короткотермінове перебування на посаді бібліотекаря, історика, автора низки досліджень із археології півдня Росії Антона Балгазаровича Ашика, за період його роботи продовжилося систематичне збагачення фонду ОДПБ, було поставлене питання про розширення її функцій, будівництво спеціального приміщення, друківну каталогів і подальше збільшення

кількості штатних працівників [17, с. 7]. Від 1855 до 1868 р., коли бібліотекарем був Микола Іванович Керстич, бібліотека переживала не кращі часи — спершу військові події, а по їх закінченні з'ясувалося, що частина книжок пропала, іншу було зіпсовано, загалом фонди потребували ретельного впорядкування.

Після завершення цих робіт на кінець 1858 р. збільшилася кількість назв книжкового фонду, а також число відвідувань і книговидач. М. Керстич особливу увагу приділяв збільшенню пожертв, для чого звертався листовно до російських та іноземних наукових установ, що, на думку І. Вугмана, сприяло покращанню фінансового стану закладу. Спадкоємцем М. Керстича став племінник засновника Одеси Михайло Феліксович де-Рибас, який удосконалював організацію роботи бібліотеки, а також дбав про належну матеріально-технічну базу, зокрема, порушував питання про будівництво спеціального приміщення (питання було вирішене лише за рік по його смерті). Новим бібліотекарем був призначений проф. В. А. Яковлев, тринадцятирічна діяльність якого сприяла перетворенню бібліотеки на велику науково-просвітню установу, оскільки він постійно дбав про поповнення книжкового фонду, зокрема й краєзнавчими виданнями, друкування каталогів і звітів книгозбірні тощо. У своєму нарисі І. Вугман доводить, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. значний внесок у розбудову бібліотеки зробили її бібліотекарі, зокрема, професор М. Попруженко, Л. де-Рибас і О. Браудо. Значну допомогу надав бібліотеці меценат граф М. М. Толстой, який упродовж багатьох років був попечителем книгозбірні та вносив значні пожертви на її розвиток. Автор нарису відзначив також пожертви Г. Маразлі, Б. Тимонова, А. Борзенко, В. Гернета, П. Зеленого, П. Бурачова, а також іноземних жертводавців — Смітсонівського університету (Вашингтон), університетів Парижа, Праги, Пекіна, Гарвардського університету, бібліотеки Британського музею, Паризької національної бібліотеки, бібліотеки Конгресу у Вашингтоні.

Значну уваги приділив І. Вугман також аналізу розвитку бібліотеки початку 20-х рр. ХХ ст., коли ОДПБ стала однією з найбільших книгозбірень СРСР. Саме на цей період припадає його діяльність на посаді помічника директора, а

згодом — директора установи. У цих роках спостерігалось значне зростання книжкового фонду як за рахунок націоналізації, конфіскації та реквизиції приватних бібліотек, так і значною мірою завдячуючи отриманню права (1924) установи на систематичне надходження безоплатного обов'язкового примірника творів друку, виданих у СРСР. Читачі міста отримали доступ до книжкової продукції всієї країни «...Одеса перестала бути провінцією... отримання обов'язкового примірника стало подією не тільки в житті бібліотеки, але й значним явищем у культурному житті міста» [5, с. 96]. Водночас, майже половину фонду книгозбірні становила література іноземними мовами та унікальні книжкові колекції, що сприяло постійному збільшенню числа відвідувань і книговидач, щорічному зростанню кількості читачів бібліотеки.

Завдячуючи нарисові І. Вугмана «95 років життя та діяльності Одеської Державної Публічної бібліотеки (1830–1925)» у радянській бібліотекознавчій історіографії з'явилися відомості з історії першої публічної бібліотеки на українських землях. Праця сприяла ознайомленню фахівців із найсуттєвішими фактами та подіями її діяльності, окресленню соціальних функцій цього типу книгозбірень. Порівняно з дослідженням М. Попруженка, І. Вугманові вдалося означити внесок значних постатей у розвиток бібліотеки в різні періоди її діяльності, виокремити особливості праці кожного із дореволюційних бібліотекарів ОДПБ. Окрім цього І. Вугман розширив хронологічні межі вивчення історії ОДПБ, приділивши увагу особливостям сутнісної перебудови роботи бібліотеки радянської доби.

У своєму нарисі І. Вугман зазначив, що, зважаючи на наявність великої кількості рідкісних і цінних видань, у бібліотеці було відкрито у 1922 р. один із перших у СРСР і перший в Україні Музей книги. Оскільки у складі фондів музею були рукописні книги, інкунабули, палеотипи, видання XVI–XVII ст., рідкісні та бібліофільські друки XVIII–XIX ст. тощо [35, с. 5], він став важливим осередком вивчення історії книги, друкарства та розвитку книгознавства. Музеєм опікувалася Олександра Тюнєєва, глибоко освічена особистість, яка знала кілька іноземних мов і згодом стала відомим книгознавцем і бібліотекознавцем (зокрема, написала першу вітчизняну кан-

дидатську дисертацію з проблеми функціонування музеїв книги у бібліотеках⁶ та кілька вагомих робіт із цієї проблеми).

Також у дослідженні Ілля Семенович зазначав, що відповідно до вимог часу у бібліотеці був утворений Кабінет марксизму-ленінізму (1925), покликаний сприяти політичному вихованню трудящих і «бути через бібліотеку провідником революційного марксизму серед широких верств населення» [17]. У кабінеті було утворено відповідні каталоги та картотеки, укладалися бібліографічні списки книг із питань марксизму-ленінізму, провадилися виставки літератури, інші заходи, що сприяли популяризації цього вчення [25]. Водночас, в ОДПБ був створений спеціальний відділ української книги, де провадилася робота з україномовними виданнями, майже відсутніми у бібліотеці у дореволюційні часи. Крім одержання обов'язкового примірника творів друку, виданих у радянській Україні, І. Вугманом вживалися заходи для поповнення книгозбірні літературою, що виходила в різні часи на українських землях. Завдячуючи його зусиллям, у 1927 р. бібліотека отримала «як подарунок значну кількість вельми коштовної української літератури зі Львова» [21]. Бібліотека також отримувала українські друки з Чехо-Словаччини [31, с. 171], де діяли українські видавництва та бібліотеки. Цей факт, а також інформація щодо напрямів діяльності та статистичні відомості щодо ОДПБ, вміщена на сторінках пражського «Книголюба»⁷, що ймовірно, належала перу І. Вугмана (у вітчизняних виданнях він публікував подібні праці [16]), дає змогу припустити можливість існування особистих контактів І. Вугмана з українськими книжковими діячами цієї країни, зокрема редактором журналу С. Сірополком.

У своєму нарисі І. Вугман відзначив помітну роль краєзнавчої роботи бібліотеки, спрямованої на вивчення та популяризацію історії краю. В утворених відділах «Україніка», «Одесіка» та «Молдавіка» була зібрана література відповідно до профілю.

Значну увагу приділяв І. Вугман також каталогам, наголо-

⁶ Див.: Тюнеева, А. М. Музей книги: материалы к вопросу (включено по 1932 год) [Текст] : дис. ... канд. пед. наук / А. М. Тюнеева. – О., 1947. – 110 с.

⁷ Див.: Одеська державна бібліотека [Текст] // Книголюб. – 1927. – № 1. – С. 72; Одеська державна публічна бібліотека [Текст] // Там само. – № 3. – С. 57–59.

шуючи їхнє значення у розкритті фонду наукових бібліотек. Саме тому у 1924 р. в ОДПБ були запроваджені абеткові каталоги на твори марксизму-ленінізму, а також твори друку, що видаються в Одесі, складено каталог книг українською мовою з виділенням відділів «Україніка», «Одесика» і «Молдавіка», а згодом утворено предметний каталог.

Згідно постанови Наркомосу України (1924), ОДПБ була включена до числа наукових установ республіки. Відтак, бібліотека підтримувала контакти з російськими, українськими та закордонними вченими, а її співробітники друкували свої праці у вітчизняних і зарубіжних виданнях. Заслугою І. Вугмана як директора ОДПБ слід вважати також розпочату однією з перших серед публічних бібліотек в Україні наукову діяльність, наслідком чого стала серія книжок «Праці Державної Публічної Бібліотеки в Одесі», в якій вийшли друком дослідження О. Тюнеєвої українською, німецькою та французькою мовами, а також праці І. Вугмана та інших співробітників бібліотеки [17; 35]. Було видано також матеріали до персональних бібліографічних покажчиків. Ці та інші напрями роботи дали змогу І. Вугманові зробити висновок, що бібліотека є не лише великою культурно-просвітньою та науково-допоміжною, а й науково-дослідною установою [17, с. 11], що вказувало на розширення її соціальних функцій.

У цей самий час бібліотека провадила просвітницьку діяльність, організовувала різні заходи, публічні засідання разом із представниками інших книгозбірень. Влаштовувалися також виставки до радянських ювілейних дат та екскурсії Музеєм книги, що сприяло популяризації діяльності ОДПБ. Значною була й організована І. Вугманом краєзнавча робота бібліотеки, вмотивована потребою вивчення історії краю, що вказувало на появу нової тенденції в розвитку радянських публічних книгозбірень.

Бібліотечні досягнення І. Вугмана потребували значних емоційних зусиль і моральних затрат, про що він писав в одному з листів: «У мене також часом руки опускаються. Але проходить певний час «підхльоснеш» себе і...» [23, с. 219].

Окрім бібліотечної та бібліотекознавчої діяльності, І. Вугман активно працював над проблемами радянської бібліографії. Його статті та виступи були спрямовані на розробку різних засобів поширення бібліографічної інформації.

У місцевій пресі регулярно з'являлися його бібліографічно-рекомендаційні огляди літератури з фондів бібліотеки із зазначенням навіть шифру кожного видання [10; 14]. Співпраця бібліотеки з редакціями газет спрямовувалася на те, щоб в оглядах літератури, вміщених на сторінках періодичних видань, були зазначені не лише книги, а й відомості про їхню наявність у бібліотеці. З метою поширення цього позитивного досвіду, І. Вугман виступив на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді у Москві, що відбувався від 25 листопада по 1 грудня 1926 р., де він був у складі української делегації разом із Д. Баликою, Б. Боровичем, М. Годкевичем, Ю. Меженком, С. Рубінштейном, С. Постернаком, М. Сагардою, Я. Степенком та іншими вітчизняними бібліологами. Визнаючи практичне значення радянської рекомендаційної бібліографії, необхідності її розвитку та впливу на широкі читацькі кола, І. Вугман запропонував, щоб «...місцеві бібліографи повітових та губерньських міст у своїх бібліографічних оглядах пов'язували рекомендаційну роботу з роботою бібліотечною» [32, с. 85]. Щодо завдань державної бібліографії по створенню репертуару російської книги, то він вважав, що «потрібно використати для його укладання й ті матеріали, що знаходяться у всіх наших бібліотечних сховищах, потрібно зв'язати роботу по укладанню репертуару російської книги з іншим, не менш важливим завданням — створенням зведеного каталогу радянських видань, що є у наших державних бібліотеках» [32, с. 131], наголосивши при цьому на необхідності подання інформації щодо місцезнаходження кожного видання. Така пропозиція по формуванню репертуару радянської книги та зведеного каталогу радянських видань не пройшла повз увагу учасників конференції, вона викликала певну дискусію, зокрема Н. Яницький підтримав думку І. Вугмана, що бібліографічні роботи по складанню репертуару та зведеного каталога повинні провадитись у тісному контакті поміж собою, але заперечив проти їх об'єднання.

Певний інтерес становить проведений І. Вугманом аналіз бібліографічної роботи в Одеській центральній науковій бібліотеці, що здійснювалася науково-дослідницькою комісією. Крім цього, при бібліотеці з 1924 р. діяв Бібліографічний семінар, на засіданнях якого члени цієї комісії доповідали про свої цікаві проекти. Відбувалися сумісні засідання

Бібліографічного семінару з Українським бібліографічним товариством, на яких дискутували щодо напрямів розвитку бібліографії та її практичних завдань. Так, І. Вугман оприлюднив цікаву інформацію про праці одеських бібліографів і провідну роль директора Одеської центральної наукової бібліотеки С. Рубінштейна, який був персонально уповноваженим Бібліографічної комісії при ВУАН [9, с. 100].

Значною заслугою І. Вугмана є збереження ОДПБ як окремої установи, оскільки впродовж 20-х рр. ХХ ст. спостерігалися спроби об'єднати її з Одеською центральною науковою бібліотекою, Українською державною ім. Т. Шевченка, Єврейською науковою, 1, 2 і 4 міськими та Центральною дитячою бібліотекою, а потім постало питання про злиття з Одеською центральною науковою бібліотекою, Українською державною ім. Т. Шевченка і Єврейською академічною книгозбірнею [31, с. 170]. Він докладав значних зусиль до вирішення проблеми щодо розширення бібліотечних приміщень ОДПБ, брав участь у вирішенні питання про виділення додаткових площ для потреб книгозбірні.

Одним із перспективних засобів популяризації бібліотеки, на думку І. Вугмана, могло стати святкування 100-річчя від дня її заснування, що він обговорював із відомим російським бібліотекознавцем і бібліографом В. Банком в одному із листів до нього: «З провінційних публічних бібліотек вона найстарша й хотілося б відзначити її ювілей пристойним чином. Чи не єдиний спосіб зробити це я бачу в тому, щоб приурочити на той час Всесоюзний з'їзд, скликавши його в Одесі» [23, с. 221]. Він також повідомляв свого колегу про успіхи ОДПБ: «за нашою пропозицією Державний Науковий Методичний комітет НКП України береться за вивчення постановки й раціональної реорганізації бібліотечної справи на Україні» [23, с. 222].

Активна діяльність І. Вугмана провадилася у 20-х рр. в Україні, де продовжувалося формування радянського тоталітарного режиму. Періодично відбувалися зміни штатів співробітників багатьох установ, здійснювалися перевірки персонального складу працівників підприємств і організацій, ставилися завдання щодо усунення «...тих, яких перебування шкідливо відбивається на діяльності установи, підприємства або організації, а також тих, яких залишення на посаді не відповідає інтересам пролетаріату» [29, с. 520–521].

Від другої половини 20-х рр. після прийняття ряду партійних постанов у бібліотечній справі України відбувалося подальше перетворення більшості бібліотек на заклади політосвіти, посилювалася радянська цензура щодо книжкових фондів, запроваджувалися так звані «чистки» книжкового фонду від ідеологічно шкідливої літератури. Були розроблені спеціальні документи, зокрема різного роду списки, розпорядження, інструкції, зокрема «Інструкція про перегляд книжкового складу бібліотек і вилучення контрреволюційної та антихудожньої літератури» (1923), «Про порядок перегляду літератури на предмет її ідеологічного спрямування та вилучення шкідливої літератури з книгозбірень й читалень, книгарень та кіосків, ринку» (1926) тощо, спрямовані на очищення фонду від так званих ідеологічно застарілих книжок. Але критерії, за якими відбувалося визначення цієї шкідливості, не були визначені й тому вилученню підлягали значні масиви наукових праць, високохудожніх творів українського та світового письменства, літературознавства, релігійних видань. При наукових бібліотеках утворювалися так звані «спецхрани», що формувалися переважно із літератури, відібраної з основних фондів різних бібліотек, забороненої до широкого вжитку з ідеологічних міркувань. Спостерігалася заміна професійних кадрів радянськими бібліотекарями, а керівного складу — переважно членами партії.

Збереглися поодинокі документи, що вказують на запровадження радянської цензури у ОДПБ, коли її очолював І. Вугман, та його реакцію на ті події. Так, у листі до секретної частини Наркомосу України з грифом «цілком таємно» від 28 квітня 1926 р. І. Вугман писав: «Повідомляю, що в Одеській Державній Публічній бібліотеці вся секретна переписка здійснюється виключно і власноручно мною, директором бібліотеки, Ільєю Симоновичем Вугманом» [22, спр. 8, арк. 24]. В іншому листі на адресу Одеського окрліту від 3 січня 1927 р. із грифом «таємно» І. Вугман повідомляв, що одержав окремі видання для «спецхрану», але при цьому зауважив: «В історично-бібліографічних цілях було б дуже бажаним мати відомості про те, які причини викликали заборону цих книжок, коли саме їх заборонено, ким і т. інш.» [22, спр. 3, арк. 4]. Разом із уповноваженим Одеським окружним управлінням ГПУ Матусевичем був укладений акт від 4 січня 1928 р. про

вилучення із фонду таких праць: «Савич В. В. Основы поведения человека. – Ленинград, Прибой, 1927; Ф. М. Коняев. Урал и Библия. – М., Гостехиздат, 1927»⁸ [22, спр. 2, арк. 10–10 зв.]. На цьому акті І. Вугман написав: «Вважаю, що розпорядження про вилучення означених книг засновано на непорозумінні і проти нього заперечую(!)» [22, спр. 2, арк. 10].

Ці та інші факти засвідчують, що І. Вугман мав власну думку з приводу подальшої політизації роботи ОДПБ, яку не лише висловлював усно, а й залишив письмові свідчення свого обурення руйнацією книжкового фонду наукової бібліотеки, формування якого здійснювалося впродовж століття зусиллями кількох поколінь бібліотекарів і меценатів. Звичайно, що така поведінка І. Вугмана, його «вольнодумство» та позапартійність, а також потреба мати комуністів на чолі провідних наукових бібліотек України призвели до того, що було розпочато його переслідування з метою усунення з посади директора. Проте, авторитет І. Вугмана був достатньо вагомим, про що, зокрема, свідчить підготовлене Комісією по обліку наукових установ і наукових працівників радянського союзу довідкове видання, де він значився в основному списку наукових працівників як директор Одеської державної публічної бібліотеки із зазначенням галузі діяльності — бібліотекознавство⁹. У цьому випадку усунення з роботи виглядало б безглуздом, тому необхідно було скомпрометувати достойну людину, звинувативши в характерних для того часу політичних «гріхах». Комуністка Е. Ніринська, яка була його заступницею в ОДПБ й одночасно завідувачкою кабінету марксизму-ленінізму цього закладу, наприкінці 1928 р. запропонувала І. Вугману позбавитися портрета графа М. М. Толстого, який знаходився в окремій залі бібліотеки, мотивуючи тим, що ця особа належала до експлуататорів і втікачів за кордон після встановлення радянської влади в Одесі [31, с. 175]. Обурений такою постановкою питання, зважаючи на заслуги

⁸ Див.: Савич, В. В. Основы поведения человека. Анализ поведения человека с точки зрения физиологии центральной нервной системы и внутренней секреции [Текст] : монография / В. В. Савич. – Л. : Прибой, 1927. – 165 с.; Коняев, Ф. М. Урал и Библия [Текст] : опыт ист.-геолог. исслед. / Ф. М. Коняев. – М. : Гостехиздат, 1927. – 40 с.

⁹ Див.: Лья Вугман [Текст] // Наука и научные работники СССР : науч. работники СССР без Москвы и Ленинграда. – Ленинград, 1928. – Ч. 6. – С. 71.

М. М. Толстого у розвитку бібліотеки, І. Вугман звернувся 27 листопада цього самого року до керівних органів із докладним викладенням значення внеску М. М. Толстого у розбудову книгозбірні. Сподіваючись знайти порозуміння, він наводив суттєві аргументи на захист мецената, який надавав значну фінансову підтримку закладові, порівнював із подібними явищами у бібліотечній справі Москви: «будучі обізнаним з лінією, яку проводить Радянська влада в аналогічних умовах (наприклад, при перейменуванні Румянцевської бібліотеки в Публічну бібліотеку СРСР ім. В. І. Леніна постановою уряду одна із залів була названа Румянцевською залом і тут було залишено портрет Румянцева). Але зважаючи на політичний характер, що надає цьому питанню ініціатор, вважаю за необхідне просити Бібліотечний відділ Упрнауки дати мені керівні вказівки» [31, с. 175]. Звичайно, що ті розпорядження спрямовувалися на вилучення портрета зі стін бібліотеки, чим було створено прецедент непорозуміння між директором І. Вугманом і його заступником Е. Ніринською. Знаходження портрету М. М. Толстого у ОДПБ стало приводом для подальшого роздмухування конфлікту, що призвело до появи публікації в більшовицькій газеті «Пролетарий», де І. Вугмана звинувачували в тому, що він не бажав викидати портрет графа М. М. Толстого, який прикрашав новостворену залу імені В. Леніна. Треба згадати, що подібний початок шельмування інтелігенції був характерним для тогочасної української радянської дійсності, скажімо, продовженню боротьби з «шумськізмом» і «хвильовізмом» сприяли статті в журналі «Більшовик України» (№№ 2, 6 за 1928) [29, с. 273], публікацією статті К. Струтинського у газеті «Діло» (травень 1928 р.) розпочалося гоніння С. Єфимова¹⁰. Початком переслідувань діячів бібліотечної справи став фейлетон «Портрет камергера», вміщений на сторінках органу центрального комітету комуністичної партії більшовиків України та Всеукраїнської ради професійних спілок газети «Пролетарий» від 12 грудня 1928 р. Автор, Є. Бермонт, зокрема зазначав: «боротьба навколо портрета набула політичного характеру, радянські бібліотечні діячі, які тільки минулого року домоглися знят-

¹⁰ Див.: Попович, М. Нарис історії культури України: 2 вид., виправлене. – К., 2001. – С. 599.

тя царського гербу, побачили в шаленому захисті графського обранця антиреволюційний вчинок» [3]. За кілька тижнів по тому, 4 січня 1929 р. в «Пролетарии» з'являється наступна стаття того самого автора, в якій, окрім іншого, наведена характеристика І. Вугмана, надана ленінським районним партійним комітетом Одеси. Вона яскраво передає атмосферу політизації радянської бібліотечної справи, а також розгортання ідеологічного цькування та традиційну тогочасну «критику» обраної для ганьбування людини: «Великим гальмом, що перешкоджає вести політичну роботу є керівник бібліотеки, людина, відірвана від громадського й політичного життя, формаліст, бюрократ, що не в змозі керувати науковою роботою, не може надати їй сучасний характер, ігнорує і дискредитує комуністів, який часто і різко виступає на зборах проти лінії наших урядових органів, людина, що чіпляється до радянські налаштованих працівників і підтримує не радянські налаштованих співробітників» [2]. І. Вугмана звинувачували в антирадянській кадровій політиці: «В бібліотеці працюють дами, що пахнуть мертвечиною: дочка генерала з галасливим і брудним ім'ям, донька якогось губернатора тощо» [2]. На підставі цих та інших спотворених фактів автор публікації робить рішучий висновок, що «портрет камергера, директора І. Вугмана, генеральських дочок — весь цей старий мотлох треба якнайшвидше винести на горище, добре провітрити бібліотечні кімнати, встановити у центральній залі бюст Володимира Ілліча і посадовити за директорський стіл радянського культурника» [2]. Тим більше, що Е. Ніринська вже тримала себе як директор бібліотеки, про що у своєму зверненні до Управління науковими установами Наркомосу від 15 лютого 1929 р. І. Вугман писав: «Тов. Ніринська поводить себе у бібліотеці ніби керівною особою в установі є не директор, а заступник директора. Вона настоює на тому, щоб майже кожен свій крок директор «погоджував» із нею... Втручаючись у розпорядження директора в самій бібліотеці, вона присвоює право представництва бібліотеки перед місцевими, радянськими та іншими установами... Я маю на меті не обвинувачувати заступника директора, але утворити в бібліотеці таку обстановку, щоб не доводилось витратити час і енергію на зайві «погодження», а на реальну творчу працю» [22, спр. 8, арк. 4].

Для перевірки викладених фактів була утворена спеціальна комісія з обстеження ОДПБ, яка у кінці лютого 1929 р. зробила висновки щодо основних напрямів діяльності книгозбірні, відзначивши окремі успіхи в її роботі, зокрема, створення кабінету марксизму-ленінізму, музею книги, проведення екскурсійної роботи, організацію виставок, упорядкування україніки, організацію книгообміну з бібліотеками та науковими закладам СРСР і закордонними установами [22, спр. 8, арк. 24]. Водночас, основна увага зосереджувалася на виявленні недоліків, як зазначено у звіті «хиб в роботі», серед яких: «...помилки адміністрації в тому, що не досить популяризує бібліотеку серед робітників, наукова робота носить суто теоретичний характер, бібліотека прагне одбитись на шпальтах зарубіжної бібліотечної преси¹¹; не виявлено актуальні проблеми бібліотечного будівництва, бюрократизм в особі І. Вугмана, ворожі стосунки у директора навіть зі своїм заступником» [22, спр. 8, арк. 25]. Іллю Семеновича звинувачували в тому, що велика зала бібліотеки не мала портретів революційних діячів, навіть Леніна, з приводу чого у І. Вугмана були свої аргументи: «Леніна можна повісити тільки на місце, де був портрет Миколи II, але це порушить стиль залі, бо такого великого портрета Леніна немає і треба його спеціально замовляти, а коштів немає» [22, спр. 8, арк. 25]. Він був винен також у тому, що на стінах бібліотеки «і досі є чимало портретів діячів, чужих Радянській владі (Нерон, Марк Аврелій, тощо)» [22, спр. 8, арк. 27].

За рішенням комісії І. Вугмана було усунуто з посади директора, змусивши написати заяву, в якій він зазначив, «...що не вважає можливим залишатися на чолі ДПБ, та бажав би працювати як рядовий науковий співробітник ДПБ» [22, спр. 8, арк. 27]. Зважаючи на авторитет серед бібліотечних праців-

¹¹ Ймовірно, йшлося про статтю Тюнеєвої О. «Мініатюрні видання та колекція їх в Одеській державній публічній бібліотеці», видану у Лейпцігу 1926 р. у спеціалізованому виданні для бібліотекарів, для написання якої використано колекцію, основу якої склав дар М. М. Толстого та праці зарубіжних дослідників В. Лаундеса, Л. Мора, Ш. Ноя, А. Качински та ін., матеріали Національної бібліотеки Франції, Британського музею та бібліотеки Конгресу, надіслані на замовлення автора (Див.: Лис, Л. Спасительница библиотек [Текст] / Л. Лис // Дерibasовская - Риппельевская : одес. альманах. - О., 2009. - Кн. 39. - С. 218-226; Арюпіна, Л. В. Олександра Миколаївна Тюнеєва [Текст] / Л. В. Арюпіна // Бібл. вісн. - 1993. - № 1-2. - С. 64-66.

ників і відсутність будь-яких зауважень на його адресу впродовж праці в ОДПБ, І. Вугманові, ймовірно, важко було зрозуміти такий перебіг подій, негативну оцінку своєї діяльності та примусове звільнення, про що він і писав до Управління науковими установами Наркомосу: «...З боку відомих фахівців бібліотечної справи та бібліографії, які знайомились з постановкою роботи у ОДПБ (Хавкіною і багатьма іншими), я також знаходив позитивну оцінку моєї праці. З боку ж місцевих і центральних радянських органів така оцінка давалась не тільки словесно, але також матеріально й організаційно... Головополітосвітою вперше в Україні було призначено мені персональну ставку; при утворенні Держнаукметодкому Колегією Наркомосу УСРР, за клопотанням Головополітосвіти, мене було введено до числа його членів, при чому на всю Україну всього два бібліотечних співробітника, включаючи мене, увійшли до Державного науково-методичного комітету... Тепер я вперше зустрівся з цілком іншою оцінкою моєї роботи — Комісія під керівництвом тов. Арнаутова визнала її незадовільною, а лінію, яку я провадив, невірною...» [31, с. 178]. І. Вугман прагнув розібратися у суперечливій оцінці своєї професійної діяльності в час, коли в Україні вже набирала оберти атака проти фахівців «старої школи», так званих «контрреволюційних» і «шкідницьких» елементів, коли відбувалася реалізація лінії партії на пошук «ворожих елементів» серед представників старої інтелігенції, зокрема, це яскраво засвідчили надіслані з ДПУ УСРР до ЦК КП(б)У 25 березня 1929 р. «Зведення про настрої технічної інтелігенції» [29, с. 402].

Один із сучасників І. Вугмана, С. Боровий, який згодом став відомим істориком, книгознавцем, доктором історичних наук, входив до складу Українського бібліографічного товариства в Одесі, був дійсним членом бібліографічного товариства в Києві, головою Пушкінської комісії при Одеському будинку вчених, працював у бібліотечній сфері, у своїх споминах дав трохи дивну оцінку подіям у ОДПБ, зазначивши, що наприкінці 20-х рр. одеська «Публічка» стала ареною своєрідного «спектаклю», досить характерного для звичаїв того часу [6, с. 151]. Можливо, це було пов'язане з тим, що І. Вугмана він сприймав як «самозакоханого і дріб'язкового бюрократа» [6, с. 151] і тому репресивні дії щодо нього розглядав як своє-

рідну «циркову виставу», чи, можливо, вважав бібліотеку ареною запланованих видовищних ігор, чи, можливо, були інші причини у відомого вченого, який у період свого наукового становлення у 1941 р., характеризуючи діяльність ОДПБ радянської доби, писав про своїх недавніх колег: «Без сумніву, Одеська Державна Наукова бібліотека¹² мала б значно більше успіхів, якби до її керівництва не примазались на деякий час нині викриті вороги народу — троцькістсько-бухаринські бандити, буржуазні націоналісти» [5, с. 114].

Ймовірно, що події насправді набули такого широкого розголосу у місті, що І. Вугман був змушений разом із дружиною Валентиною Михайлівною Базаровою [1, арк. 3 зв.] залишити Одесу.

Після звільнення І. Вугмана з посади директора, в ОДПБ розпочалася боротьба з так званою «вугманщиною» [6, с. 151], спрямована на «чистку» безпартійних бібліотекарів, вихідців із дворян. Так, О. Тюнєєву «вичистили» «із заборонаю працювати по всіх радянських і громадських установах (1-ша категорія)», Я. Бермана й О. Білу — «із заборонаю працювати у культосвітніх установах і займати відповідальні посади протягом 2-х років (2-га категорія)» [22, спр. 18, арк. 3]. Були звільнені й чимало інших фахівців, які довший час працювали у книгозбірні. «Чистки» серед колишніх співробітників призвели до зменшення штату бібліотеки, а восени 1930 р. за рішенням Наркомосу України ОДНБ ліквідували як самостійну структурну одиницю, об'єднавши з Одеською центральною науковою бібліотекою та Українською державною бібліотекою.

Після від'їзду з Одеси І. Вугман із дружиною оселились у Москві. Як свідчить особова справа, московський період його діяльності розпочався восени 1929 р., коли він із вересня по листопад працював «вченим керівником бібліотеки Інституту Маркса-Енгельса при ЦВК СРСР» і залишив цю роботу за власним бажанням [1, арк. 27]. Згодом очолював фундаментальну бібліотеку Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва, був співробітником Інституту бібліотекознавства, Всесоюзної книжкової палати, Державної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна, одним із перших професорів кафедри бібліотекознавства Московського бібліотечного інституту, ви-

¹² Одеська державна публічна бібліотека в цей час мала назву «Одеська державна наукова бібліотека».

кладачем математики у середніх школах Москви [1, арк. 2]. Не зважаючи на те, що з Одеси до Москви на адресу окремих із цих установ, зокрема Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва, надходили негативні характеристики І. Вугмана, в яких його несправедливо звинувачували у викривленні лінії партії щодо національної політики, бюрократизмі, шкідництві, антирадянщині, плагіаті тощо, він все ж таки працювати за фахом, написав кілька десятків наукових статей, викладав у навчальних закладах. Цей, хоч і поодинокий приклад, але вказує на те, що репресії в радянській Україні наприкінці 20-х рр. ХХ ст. мали масштабніший характер щодо бібліотекознавців, ніж у Російській Федерації, зокрема у Москві, де 1962 р. закінчився земний шлях одного із фундаторів радянського бібліотекознавства в Україні, математика Іллі Семеновича Вугмана¹³.

Становлення бібліотекознавчої діяльності І. Вугмана припало на 20-і рр. ХХ ст., коли період українського ренесансу змінювався наближенням великого терору. В цій суперечливій атмосфері відбувалося формування радянського бібліотекознавства в Україні. Першочергове практичне завдання полягало у докорінній реорганізації бібліотечної справи на соціалістичних засадах і перед бібліотекознавцями постало завдання розробити та обґрунтувати нові основи та напрями цієї перебудови. І. Вугман був серед тих фахівців із ґрунтовною різнобічною освітою, отриманою у класичних університетах Російської імперії, які стояли біля витоків радянського бібліотекознавства та мали пристосувати свої знання й уміння до нових умов бібліотечного будівництва. Деякі з них виявилися більш мобільними щодо зміни своїх політичних поглядів і швидко стали до лав радянських бібліотекознавців в Україні, іншим потрібен був час для переосмислення подій, що відбувалися. «Советизація» І. Вугмана у одеський період, як і подібних йому бібліотекознавців цієї доби, спостерігалася у ідеалізації наслідків жовтневого перевороту 1917 р., прагненні побудувати бібліотечну справу на основі загальнолюдських, а не класових цінностей, намагання протидіяти руйнації вітчизняного культурно-освітнього простору. На це вказують його наукові праці та виступи, в яких викладені

¹³ Див.: Памяти И. С. Вугмана [Текст] // Библиотечарь. - 1962. - № 12 - С. 64.

романтичні стремління організувати радянську бібліотечну справу на демократичних засадах із урахуванням позитивного досвіду розвинених країн світу, що вважалося основною перешкодою у побудові та розвитку бібліотечної справи в СРСР, а також наївні погляди щодо штучності запровадження в роботу наукових бібліотек принципу партійності, який став засадничою основою всієї життєдіяльності радянського заідеологізованого режиму.

Біографічна інформація І. Вугмана одеського періоду засвідчує складність і протиріччя у його житті та діяльності, характерні для перебудови українського бібліотекознавства та становлення радянського бібліотекознавства в Україні, особливо щодо розробки соціальних функцій, типологічних особливостей, засобів і методів перетворення наукових бібліотек в активні ідеологічні осередки. Вчений намагався розвивати методологічні засади бібліотечної науки, спираючись на порівняльно-історичний метод вивчення досвіду бібліотечного будівництва у зарубіжних країнах, закладаючи тим самим підвалини порівняльного вітчизняного бібліотекознавства. Висвітлені ним проблеми історії окремих бібліотек України, розробка соціальних функцій радянських наукових бібліотек, а також бібліотечного фондознавства та читачезнавства, переоцінка внеску окремих визначних діячів у розвиток галузі, запровадження демократичних засад організації управління, зокрема, заснування бібліотечних об'єднань і асоціацій, удосконалення принципів і методів організації каталогів, розробка бібліотечної професіології сприяли подальшому розвитку радянського бібліотекознавства в Україні. Викладені І. Вугманом ідеї щодо державної та рекомендаційної бібліографії, укладання книжкового репертуару радянської книги, а також його науково-практична діяльність із підготовки та доведення до читачів бібліографічної інформації також становлять певний внесок у розвиток бібліографічного знання.

Зважаючи на роль І. Вугмана в розвитку науки про бібліотеку 20-х рр. ХХ ст., його можна вважати одним із засновників радянського бібліотекознавства та бібліографії в Україні та одним із фундаторів одеської бібліотечно-бібліографічної школи. Аналіз його практичної роботи вказує на те, що, очоливши ОДПБ у складні 20-ті роки, період змін і перетворень, експериментів і суперечок, І. Вугман став організатором бі-

бліотечної справи та бібліографії Одеси та Півдня України, а його прогресивні впровадження і сьогодні продовжують розвиватися в цьому закладі.

Виявлення та поглиблене вивчення біографічної інформації особистостей, які впливали або й визначали розвиток бібліотечної справи України в певні історичні періоди, дає змогу знаходити особливості їхніх людських якостей, професійної діяльності, досягнень, спадкоємності, що сприяє розвиткові бібліотечної біографіки та бібліотекознавства.

1. *Архів* Російської державної бібліотеки. – Оп. 244. – Спр. 70.
2. *Бермонт, Е.* Библиотека испанского короля [Текст] / Е. Бермонт // Пролетарий. – 1929. – 4 янв. – С. 3.
3. *Бермонт, Е.* Портрет камергера [Текст] / Е. Бермонт // Там само. – 1928. – 12 дек. – С. 3.
4. *Бібліотечний збірник* [Текст]. Ч. 1. Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР / Всенар. б-ка України при Укр. Акад. Наук. – К. : [б. в.], 1926. – 174 с.
5. *Боровой, С.* Одесская Государственная Научная библиотека в послеоктябрьский период [Текст] / С. Боровой // Исторический очерк / Одес. гос. науч. б-ка им. А. М. Горького. – О. : [б. и.], 1941. – С. 89–16.
6. *Боровой, С. Я.* Вспоминания [Текст] / С. Я. Боровой. – М. : Иерусалим, 1993. – 384 с.
7. *Возобновление* библиотечных международных связей в первые годы советской власти : Л. Б. Хавкина — делегат библиотечного конгресса в Филадельфии, (1926) [Электронный ресурс] // Московский гос. ун-т культуры и искусств. Кафедра библиотекovedения. – Режим доступа : http://libconfns.narod.ru/1996/2s/2s_p13.html. – Название с экрана.
8. *Волкова, Н. М.* Предметный каталог у системі інформаційного пошуку [Текст] / Н. М. Волкова // Наук. б-ка: стратегія інноваційного розвитку : матер. міжнар. наук.-практич. конф. (Одеса, 24–25 вересня 2009 р.). – О. : [б. в.], 2010. – С. 140–142.
9. *Вугман, И.* Библиографическая работа в Одессе [Текст] / И. Вугман // Библиография. – 1929. – № 2. – С. 99–100.
10. *Вугман, И.* Библиография в советской газете [Текст] / И. Вугман // Известия Одесского окружкома КПБУ, Окрисполкома и ОСПС. – 1923. – 8 февр.
11. *Вугман, И.* Библиотечные об'единения и ассоциация библиотек: (по поводу статьи т. Бажанова) [Текст] / И. Вугман // Красный библиотекарь. – 1925. – № 6. – С. 57–59.
12. *Вугман, И.* В библиотеках России и Украины [Текст] : из материалов к отчету по командировке : Киев / И. Вугман // Народное просвещение. – 1922. – № 6–10. – С. 25–30.
13. *Вугман, И.* В мире книг: жизнь Одесской Публичной библиотеки [Текст] / И. Вугман / Комуніст. – 1926. – 11 апр. – (Отгиск).
14. *Вугман, И.* Еще о советской библиографии [Текст] / И. Вугман //

- Известия Одесского окружкома КПБУ, Окрисполкома и ОСПС. – 1923. – 13 февр.
15. Вугман, И. Одесская Государственная Публичная Библиотека [Текст] / И. Вугман // Библиотечное обозрение. – Ленинград, 1925. – Кн. 1. – С. 100–104.
 16. Вугман, И. Одесская государственная публичная библиотека в 1926/27 г. [Текст] / И. Вугман // Красный библиотекарь. – 1927. – № 11. – С. 61–62.
 17. Вугман, И. С. 95 лет жизни и деятельности Одесской Государственной Публичной библиотеки, (1830–1925) [Текст] / И. Вугман. – Ленинград : [б. и.], 1926. – 19 с. – (Гр. Гос. Публичной б-ки в Одессе).
 18. Вугман, І. Книга та бібліотека в старому та новому Китаї [Текст] / І. Вугман. – К. : [б. в.], 1928. – 14 с. – (Гр. Держ. Публічної б-ки в Одесі).
 19. Григорьев, Ю. В. Илья Семенович Вугман [Текст] / Ю. В. Григорьев // Григорьев Ю. В. и развитие советского библиотековедения : сб. науч. тр. – М. : МГИК, 1987. – Вып. 76. – С. 100–124.
 20. Григорьев, Ю. В. Илья Семенович Вугман [Текст] / Ю. В. Григорьев // Сов. библиотековедение. – М., 1987. – Вып. 2. – С. 76–79.
 21. Державний архів Одеської області. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 12.
 22. Державний архів Одеської області. – Ф. Р. – 1287. – Оп. 1.
 23. Ківшар, Т. І. Історія українсько-російських бібліологічних зв'язків у джерелах особового походження (20-ті рр. ХХ ст) [Текст] / Т. І. Ківшар, Т. В. Новальська // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип.6. – С. 217–230.
 24. Коган, Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября [Текст] / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1927. – № 10. – С. 51–62.
 25. Нюринська, Е. Кабінет Марксизму-Ленінізму Одеської Державної Публічної Бібліотеки [Текст] / Е. Нюринська // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1928. – № 2. – С. 119–122.
 26. О библиотечных ассоциациях : (по поводу статьи тов. М. Чудинова) [Текст] // Книга и профсоюзы. – 1928. – № 4. – С. 25–27.
 27. Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького, (1829–1999) [Текст] : бібліогр. покажч. – О. : [б. в.], 2004. – 425 с.
 28. Очерк истории возникновения в Одессе Союза «Работпрос» [Текст] // 5 лет Союза «Работпрос». – О. : [б. и.], 1925. – С.134–137.
 29. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. [Текст] : історичні нариси. – К. : Наук. думка, 2002. – 950 с..
 30. Попруженко, М. Г. Одесская городская Публичная библиотека, 1830–1910 г. [Текст] : (истор. очерк) / М. Г. Попруженко. – О. : [б. в.], 1911. – 84 с.
 31. Рикун, И. Э. Время больших ожиданий. И больших разочарований... [Текст] / И. Э. Рикун // Наук. бібліотека: стратегія інноваційного розвитку : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 24–25 вересня 2009 р.). – О. : [б. в.], 2010. – С. 162–184.
 32. Труды II Всероссийского библиографического съезда [Текст]. – М. : [б. и.], 1929. – 308 с.
 33. Труды Второй Всероссийской конференции научных библиотек [Текст] : стенографический отчет. – Ленинград, 1929. – 363 с.
 34. Труды первой конференции научных библиотек РСФСР [Текст] /

- [под ред. Г. К. Дерман и др.]. – М. : [б. и.], 1926 . – 247 с.
35. Тюнеева, А. М. Музей книги Одесской державной публичной библиотеки [Текст] / А. М. Тюнеева. – К. : [б. в.], 1927. – 17 с. – (Тр. Гос. публичной б-ки в Одессе).

Ківшар Т. І. Бібліотечна біографіка в контексті становлення радянського бібліотекознавства в Україні: діяльність Іллі Вугмана (1890–1929 рр.).

Ключові слова: Вугман Ілля Семенович, бібліотекознавство, бібліотечна біографіка, бібліотечна справа, історія бібліотек, бібліографія.

Розглянуто проблеми бібліотечної біографіки в радянському бібліотекознавстві України 20-х рр. ХХ ст., проаналізовано біографічну інформацію молододослідженого одеського періоду життєвого та творчого шляху Іллі Семеновича Вугмана (1890–1929). Систематизовано та проаналізовано його наукові праці, виявлено незнані сторінки біографії та практичної діяльності, визначено роль у бібліотечній справі України та внесок у становлення вітчизняного бібліотекознавства.

Досліджено науковий доробок І. Вугмана 20-х рр. ХХ ст. Визначено його роль у перебудові українського бібліотекознавства та становленні радянського бібліотекознавства України щодо розробки соціальних функцій, типологічних особливостей, засобів і методів перетворення наукових бібліотек в активні осередки радянської культурної політики, у розвитку методологічних засад бібліотечної науки, формуванні порівняльного вітчизняного бібліотекознавства. Простежено вплив його ідей на розвиток історії бібліотечної справи України, розробку проблем бібліотечного фондознавства, каталогознавства та читачезнавства, бібліотечної біографіки, демократичних засад організації управління, бібліотечної професіології. Досліджено його внесок у розвиток державної та рекомендаційної бібліографії, бібліографічного знання.

Доведено, що І. Вугман є одним із засновників радянського бібліотекознавства та бібліографії в Україні та одним із фундаторів одеської бібліотечно-бібліографічної школи, організатором бібліотечної справи Одеси та Півдня України.

Kivshar T. I. Library biography study in the context of Soviet library science in Ukraine: activity of Iliia Wugman (1890 - 1929).

Key words: Iliia Semenovitch Wugman, library science, librarianship, history of libraries, bibliography.

Light is thrown upon an undiscovered period of life journey and career of Soviet library scientist Iliia Semenovitch Wugman (1890 - 1929) in Odessa. His scientific works are systematized and analyzed, unknown pages of scientific biography and practice are revealed, his role in Ukrainian library science and his contribution to establishment of Soviet library science of our country are determined.

I. Wugman's scientific ground work of 1920th is discovered. His role in reorganization of Ukrainian library science and establishment of Soviet Ukrainian library science as to development of social functions, typological peculiarities, means and methods of scientific libraries transformation in active centers of Soviet cultural politics, in development of methodological grounds of librarianship, in formation of comparative library science of our country is

determined. Influence of his ideas on the development of Ukrainian librarianship history is traced, as well as on problems of library stock-, catalogue- and readers management, of library biography study, of democratic managerial grounds, of library professionology. Scientist's contribution to the development of state and recommendatory bibliography, bibliographic knowledge is researched.

It has been proved that I. Wugman is one of co-founders of Soviet library science and bibliography in Ukraine and one of co-founders of library and bibliography school in Odessa, organizer of librarianship in southern Ukraine.

Кившарь Т. И. Библиотечная биографика в контексте становления советского библиотековедения в Украине: деятельность Ильи Вугмана (1890–1929 гг.).

Ключевые слова: Вугман Илья Семенович, библиотековедение, библиотечная биографика, библиотечное дело, история библиотек, библиография.

Рассмотрены проблемы библиотечной биографики в советском библиотековедении Украины 20-х лет XX в., сделан анализ биографической информации малоизученного одесского периода жизненного и творческого пути Ильи Семеновича Вугмана (1890–1929). Систематизировано и проанализировано его научные работы, выявлено неизвестные страницы биографии и практической деятельности, определена роль в библиотечном деле Украины и вклад в становление отечественного библиотековедения.

Исследовано научное наследие И. Вугмана 20-х гг. XX в. Определена его роль в перестройке украинского библиотековедения и становлении советского библиотековедения в Украине, в разработке социальных функций, типологических особенностей, способов и методов преобразования научных библиотек в активные учреждения советской культурной политики, в развитие методологических основ библиотечной науки, формирование сравнительного отечественного библиотековедения. Прослежено влияние его идей на развитие истории библиотечного дела Украины, разработку проблем библиотечного фондирования, каталоговедения и читателяведения, библиотечной биографики, демократических основ организации управления, библиотечной профессиологии. Определен его вклад в развитие государственной и рекомендательной библиографии, библиографического знания. Доказано, что И. Вугман является одним из основоположников советского библиотековедения и библиографии в Украине и одним из фундаторов одесской библиотечно-библиографической школы, организатором библиотечного дела Одессы и Юга Украины.